

Sula Toni Morrison kao radikalni ženski subjekt u afro-američkoj ženskoj književnosti

Suvremena afro-američka književnica Toni Cade Bambara u eseju "O problemu uloga" ("On the Issue of Roles") kaže da se "nova osoba rađa kada pronađe vrijednost da definiira pravu sebe i kada može steći autonomiju nad tim sepstvom. Revolucija počinje sa sobom, u sebi."¹ Problem definiranja i prihvaćanja identiteta i sepstva prisutan je u velikom broju romana afro-američkih književnica. Proučavajući ovu problematiku, može se uočiti da ovaj proces sazrijevanja počinje u samim junakinjama, a da je potpomognut ili češće spriječen društvenim okolnostima.

Pokazujući da su politika seksualnosti i crni ženski identitet neodvojivi elementi u afro-američkom ženskom pismu, Zora Neale Hurston započela je za vrijeme harlemske renesanse² novu tradiciju koja se fokusira na transformaciju fundamentalnih odnosa dominantnog diskursa i preoblikovanje crnačke³ ženskosti. Imajući ovo na umu, Alice Walker je nazvala Hurston svojom književnom pramajkom, a u liku Janie Crawford možemo vidjeti i prethodnicu i jaku paralelu s likom Sule Toni Morrison.

Naime, problem definiranja identiteta i stjecanje autonomije pitanje je odnosa pojedinca i društva. To društvo je, historijski, ono koje počiva na principima isključivosti i koje zanemaruje afro-američko žensko iskustvo. Identificirati se kao crnkinja i kao žena, što je srž crnog feminizma, znači pronaći sepstvo i definirati se kroz vezu s drugim ženama, na psihičkom, intelektualnom ili emocionalnom nivou. Ovakva identifikacija je koliko osobni, toliko i politički proces, jer samim biranjem ovog identiteta, crnkinje bivaju

negirane od društva koje je dominantno muško i bjelačko. U ovakvom društvu one su viđene kao prijetnja kulturnim temeljima. Naime, u društveno-političkom, a također i u kulturnom kontekstu Afro-Amerikanci su prikazivani kao stereotipni i neautentični subjekti, pod utjecajem bjelačkog rasizma. U takvom poretku, crna ženskost je fiksirana i stereotipna kategorija koju Morrison razgrađuje i definiira na nov način. Taj novi način neumitno u sebi sadrži crnačke feminističke tendencije te se njen roman *Sula* (*Sula*) treba čitati i sagledavati u okvirima afro-američke feminističke misli. Morrison se eksplicitno bavi promišljanjem afro-američkog ženskog identiteta i pitanjima koja predstavljaju srž crnačkog feminizma, te će se u ovom radu kroz prizmu crnog feminizma osvijetliti manje poznati feministički elementi u njenom djelu.

Nastao kao model suprotstavljanja rasističkom i seksističkom opresivnom entitetu, afro-američki feminizam pokazao se kao neophodan uvjet za razvoj autonomnog pokreta u afro-američkoj ženskoj intelektualnoj zajednici. U centru ovog pokreta stoji Barbara Smith koja svojim esejom "Ususret crnoj feminističkoj kritici" ("Toward a Black Feminist Criticism", 1977) skreće pažnju na marginalizirane ženske crnačke glasove i upućuje na novo čitanje romana ovih književnica u čijem su centru spolni i rasni identitet. Teorija Barbare Smith predstavlja okosnicu koncepta crnačkog feminizma po kome se afro-američko žensko pismo manifestira u specifičnom društvenom, političkom, ekonomskom iskustvu koje su ove žene bile prinuđene dijeliti. "Ususret crnoj feminističkoj kritici" na taj način postaje jedna vrsta manifesta za afro-američke književnice i teoretičarke i uspostavlja uvjete za politiku i teorijski okvir koji bi bili osnova za adekvatno razumijevanje i analiziranje ove književnosti. Da bi se to postiglo, Smith kaže da je potrebno sagledati "kako su crnkinje viđene kritički od strane autsajedera, da je neophodno pokazati potrebu za crnačkom feminističkom kritikom i pokušati razumjeti što postojanje ili nepostojanje crnačkog lezbijskog pisma otkriva o stanju crne ženske kulture i intenzitetu opresije svih crnkinja."⁴ Sagledavajući ro-

¹ Toni Cade Bambara: "A new person is born when he finds a value to define an actual self and when he can assume autonomy for that self. Revolution begins with the self, in the self." Svi prijevodi na crnogorski unutar teksta djela su autorice ovog članka, a prevedeni citati navedeni su i u originalu. Hrvatskom jeziku prilagodila ih je lektorica.

² Harlemska renesansa je kulturni pokret u okviru afro-američke zajednice koji je utjecao na definiranje crnog identiteta i širenje afro-američkog pisma tijekom 1920-ih i 1930-ih. Najznačajniji predstavnici ove epohe bili su: Zora Neale Hurston, Langston Hughes, W. E. B. Du Bois, Alain Locke i drugi. Vidi: Wall, Cheryl A. "Women of the Harlem Renaissance". *The Cambridge Companion to African American Women's Literature*. Ur. Angelyn Mitchell and Danielle Taylor. New York: Cambridge University Press, 2009.

³ Termin *crnački/la* koristit će se kroz tekst da bi se istakla rasna karakteristika.

⁴ Barbara Smith, "Toward a Black Feminist Criticism". *African American Literary Theory: A Reader*, 133: "How black women have been viewed critically by outsiders, demonstrate the necessity for Black feminist criticism, and try to understand what the

man *Sula* iz te perspektive, evidentno je da Toni Morrison odbacujući muške, kako bjelačke tako i crnačke definicije ženskosti stvara autonomne i autentične subjekte, pritom preispitujući problematiku roda, rase i seksualnosti, utječući na čitaoca da preispita svoje znanje o tim pojmovima.

Charles Johnson u svojoj knjizi *Biće i rasa (Being & Race)* primjećuje da afro-američki pisci pate od *krize identiteta*, tj. da se "crnačka književnost bavi problematičnom potragom za identitetom i slobodom, agonijom društvenog otuđivanja, žudnjom za stvarnim, a katkad za mitskim domom."⁵ Upravo roman *Sula* (1973) najbolje izražava ove težnje, a činjenica da je napisan u osvit crnačkog feminističkog pokreta skreće pažnju na njegov feministički podtekst. Iako tek drugi roman Morrison, *Sula* itekako implicira mogućnost kritičke transformacije kojom afro-američki feminizam raspolaze. Danas je, kako Justine Tally primjećuje, "krajnje neprikladno definirati Morrison kao marginalnu književnicu, ne zato jer se premjestila u centar kanona, već jer je uspjela izmjestiti sam centar."⁶ Uvjerenje koje prethodi ovom stavu nalazimo u samom romanu, koji beskompromisno glavnu junakinju odvađa od potrage za generičkim *crnačkim identitetom* i stavlja je u poziciju moći.

U romanu koji nosi ime glavne junakinje Morrisonova preispituje rasni i seksualni identitet crnkinja kontrastirajući ga destruktivnim silama rasizma i seksizma koje dominiraju u fiktivnom mjestu Bottom i među njegovim stanovnicima. Stjecanje identiteta i prihvaćanje seksualnosti i ženskosti, problem je kako za glavnu junakinju tako i zajednicu u kojoj živi.

Roman je podijeljen na uvod, dva dijela i epilog i obuhvaća vremenski period od 1919. do 1965. U prvom dijelu pratimo odrastanje Sule i njene najbolje prijateljice Nel u dvadesetim godinama prošlog stoljeća, a u drugom njihove različite životne puteve kao već odraslih žena. Morrison centralnu pažnju posvećuje njihovom putu do samodefiniranja i prihvaćanju crnačke ženske seksualnosti. Polje ženskog iskustva, dakle, predstavlja okosnicu romana. Međutim, u uskoj vezi sa ženskim iskustvom je i sociopolitički i geografski okvir i njegov utjecaj na oblikovanje istog.

Roman otvara legenda o nastanku mjesta Bottom koja, kako se radnja odvija, osvjetljava glavne konflikte između njegovih bijelih i crnih stanovnika. Naime, Bottom (doslovno: 'dno') je postala naseobina

kada je bijeli robovlasnik svom robu obećao ovaj dio zemljišta i slobodu ako obavi niz teških poslova. Riješen da prevari roba, vlasnik mu daje brdovitu zemljište reklamirajući ga kao *dno raja*. Zemljište koje će naseliti rob i njegovi potomci ispostaviti će se kao teško za obradu i neplodno, u odnosu na dolinu koju su naselili bijelci. Crnci će biti nezadovoljni svojom ostavštinom i gledat će s brda u plodnu dolinu, dok će bijelci zavidjeti na pogledu, muzici i pjesmi koja postoji na brdu:

Crno je dobio brdovitu zemlju gdje je sadenje bilo lomljenje leđa, gdje se zemljište odronjavalo i odnosilo usjeve, i gdje se vjetar zadržavao tijekom čitave zime. Što je značilo da su bijelci živjeli u bogatoj dolini u tom malom riječnom gradu u Ohio, a crnci su naselili brda iznad i nalazili malo utjehe u činjenici da su svaki dan mogli doslovno gledati s visine na bijelce.⁷

Nezadovoljstvo obje strane tinjat će nekoliko generacija i bit će glavni razlog njihove separacije. Ipak najveće nezadovoljstvo i nemir u sebi nosi glavna junakinja Sula Peace (doslovno: 'mir') koja će postati društveni izgnanik i protivnik svih društvenih normi i morala.

SULA I PROBLEMATIKA RASNOG I RODNOG IDENTITETA

Sula Peace i Nel Wright prijateljice su od ranog djetinjstva. Odrastanje u Bottomu za obje će biti teško iskustvo koje će bolje podnijeti jedna uz drugu, svjesne svojih ograničenja i mogućnosti. Jedan od prijelomnih trenutaka u životu male Nel će biti putovanje vlakom s majkom u New Orleans u studenom 1920. godine u periodu rasne segregacije. Ušavši greškom u kupe namijenjen bijelcima, majka i kći privući će pažnju, ali i prezir svih prisutnih crnaca. Helen Wright će, nesvjesno, produbiti sukob s prisutnima kad se naivno nasmiješi bijelom kondukeru koji joj upućuje prijekorne opaske. U tom trenutku će i Nel, kao i ostali crnci, doživjeti svoju majku kao slabu i zaslužnu prezira i osuđivačkih pogleda. U djetinjim očima, majka je počinila neoprostivu grešku jer je dopustila da joj se bijelac obrati na ponižavajuć način pred drugim crncima, a ona mu je uzvratila bljedunjavim osmijehom. Ovaj moment će kod Nel produbiti svijest o tome tko je i tko želi biti, a to je samo svoja i nezavisna: "'Ja sam ja', prošaptala je. 'Ja.'"⁸

existence or nonexistence of Black lesbian writing reveals about the state of Black women's culture and the intensity of all Black women's oppression."

⁵ Charles Johnson, *Being & Race, Black Writing since 1970*, 8: "black fiction is about the troubled quest for identity and liberty, the agony of social alienation, the longing for a real and at times a mythical home."

⁶ Justine Tally, *Cambridge Companion to Toni Morrison*, str. 1: "it is more than inappropriate to define Morrison as *marginal* not because she has moved to the center of the canon, but because she has managed to move the center."

⁷ Toni Morrison, *Sula*, 5: "The nigger got the hilly land, where planting was backbreaking, where the soil slid down and washed away the seeds, and where the wind lingered all through the winter. Which accounted for the fact that white people lived on the rich valley floor in that little river town in Ohio, and the blacks populated the hills above it, taking small consolation in the fact that every day they could literally look down on the white folks."

⁸ *Sula*, 28–29. "'I'm me' she whispered. 'Me'".

Ipak, život i potragu za sepstvom male Nel će najviše obilježiti prijateljstvo sa Sulom, i jedna u dru-goj naći će ono što im nedostaje, kako u roditeljskom domu tako i u njima samima:

Njihovo prijateljstvo bilo je isto tako intenzivno kao i iznenadno. Pronalazile su oslobođenje u ličnosti one druge. Iako su obje bile neoblikovane, bezoblične stvari, Nel je izgledala snažnija i dosljednija od Sule, na koju se jedva moglo računati da će održati bilo kakvu emociju duže od tri minute.⁹

U svom domu pak Nel osjeća pritisak i nužnost da bude oličenje prave ženstvenosti. To će uključiti i prohibiciju potpune slobode ponašanja i opsjednutost čistoćom koje forsira njena majka. Ova opterećenost čistoćom može se povezati sa željom za potiskivanjem seksualnosti, jer kako Patricia Hill Collins uviđa, “strahovi ranog dvadesetog vijeka koji su se povezivali s Afro-Amerikankama uključivali su: 1) neobuzdanu i nekontroliranu žensku seksualnost; 2) strah od miješanja rasa; i 3) nezavisnu crnu žensku žudnju.”¹⁰ Od vremena ropstva, kada su ženska seksualnost i reprodukcija bile pod kontrolom društva, nastaju stereotipi o crnačkom promiskuitetu. U ranom dvadesetom stoljeću Afro-Amerikanke iz srednje klase borile su se protiv ovakve predstave ženske seksualnosti zagovaranjem *politike uglednosti* koju su karakterizirale čistoća osobe i kuće, umjerenost, štedljivost, lijepi maniri i seksualna čistoća.¹¹

Tako će bijeg iz kontrolirane sredine i represivne čistoće svoje majke Nel pronaći u Sulinom nekonvencionalnom domu. U kući Peaceovih vlada matrijarhat. Sulina baba Eva napravila je pansion od obiteljske kuće kada ju je muž napustio i ostavio s troje djece. Godinama će se u kući okupljati i živjeti različiti muškarci, sa suprugama ili sami, a svima će im biti privlačna pomisao o iluziji slobodnog života i nespurtane seksualnosti koja obavlja dom Peaceovih. Dok Eva pokazuje sklonost prema muškarcima igrajući s njima dame, šaleći se i flertujući, Sulina majka Hannah svoju naklonost pokazuje kroz fizičko ispoljavanje seksualnosti. Za nju je seks stvar zadovoljstva i rasonode, a ne nuspojava ljubavi i potrebe da nekome pripada. Iz ovakvog majčinog ponašanja prema muškarcima, Sula će naučiti da seks pruža užitek i slobodu, dok će zajednica osuditi Hannin slobodarski duh i veze rasterećene od ljubavi i emocija.

Analizirajući ženske likove u ovom romanu, na prvi pogled može se steći dojam da utjelovljuju sve već poznate stereotipe o crkinjama: Eva je tip dadilje (*mammy*) koji nastoji održati obitelj na okupu po sva-

ku cijenu dok je Hannah posrnula žena i seksualna predatorica (*Sapphire*).¹² Međutim, Barbara Christian primjećuje da kada *upoznamo* ove žene svaka daljnja komparacija s ukorijenjenim stereotipima prestaje. Naime, Eva nimalo ne sličići pobožnoj, aseksualnoj, prsatoj dadilji koja voli bijelce, već je “arogantna, nezavisna, nesumnjivo ljubiteljica muškaraca, žena koja voli i mrzi intenzivno. Ona je jaka zbog vrline svoje volje i uma i idiosinkrazija, više nego li zbog svoje konstitucije.” Također, ni njena kći Hannah nije klasična zavodnica koja manipulira muškarcima i iskorištava ih, već je “[...] nekonvencionalno elegantna, ne trudeći se posebno da bude privlačna mimo svoje prirodne senzualnosti i ne zahtijevajući ništa od muškaraca koje upoznae.”¹³

Ipak, Sulin lik je najintrigantniji i jedinstven te se može reći da ona odolijeva svakoj kategorizaciji. Još kao djevojčica, Sula pokazuje da je neustrašiva i uvjerljivo demonstrira snagu svog karaktera kako u obiteljskoj kući, tako i u zajednici. Ne prihvaćajući ulogu ugrožene i slabašne djevojke, ona će se odvažno obračunati s grupom dječaka kad pokušaju zlostavljati nju i Nel. Međutim, njeno slobodno ponašanje, dinamika emocija i životnog elana izazvat će nevolju kada slučajno ispusti crnog dječaka iz naručja u rijeku i uzrokuje njegovu preranu smrt. Nel, kao jedini svjedok, čuvat će Sulinu tajnu i ovo iskustvo prođubit će njihovo prijateljstvo. Svojim stavom i djelima, Sula pokazuje da smrt, strah i bol nemaju prevlast nad njenim životom i da sama može snositi posljedice svojih djela.

I Sula i Nel shvaćaju da iz života u malom, patrijarhalnom gradu koji pati od seksizma i rasizma

¹² Autorica bell hooks u knjizi *Ain't I a woman* razmatra postojanje dominantnih stereotipa Afro-Amerikanki. Dok mit o matrijarhatu i crkinji kao snažnoj i odlučnoj ženi ima pozitivne konotacije, hooks navodi i druga dva slučaja anti-ženske mitologije koji Afro-Amerikanke stavljaju u kategoriju crne dadilje (*Black mammy*) ili kučke (*Sapphire*). Ona spekulira da je mit o dadilji – starijoj, gojaznoj crkinji – nastao prije Građanskog rata, kada su bijelkinje zapošljavale seksualno neprivilčne ropkinje da njihovi muževi ne bi došli u iskušenje. Dadilju karakterizira i privrženost i podređenost bijelcima pa ona tako predstavlja “seksističko-rasistički ideal crne ženskosti – kompletnu pokornost volji bijelaca”. Nasuprot njoj stoji imidž crne kučke *Sapphire* – zle, varljive i tvrdoglave. hooks uspoređuje mit o crnoj kučki s biblijskim mitom o Evi i tvrdi da je ovakva slika crne ženskosti produkt mizoginije muškaraca i rasizma žena koji moraju da “vide određenu grupu žena kao oličenje ženskog zla”. Predstave o crkinjama koje postoje od vremena ropstva, nastavile su se i u modernom dobu, prvenstveno zbog želje društva da nametne ove identitete bazirane na negativnim stereotipima.

¹³ Barbara Christian, “The Contemporary Fables of Toni Morrison”. *Toni Morrison's Sula: Modern Critical Interpretations* (ur. Harold Bloom), 31–32: “Eva is arrogant, independent, decidedly a man lover who loves and hates intensely. She is strong by virtue of her will, wit, and idiosyncrasies rather than because of her physique. [...] Hannah, who manipulates men to her own ends, is funky elegance, making no special effort to be alluring other than her natural sensuality, setting no demands on the men she knows.”

⁹ *Ibid.* 53.

¹⁰ Patricia Hill Collins, *Black Sexual Politics: African Americans, Gender and the New Racism*, 71: “The fears of the early twentieth century that were associated with African American women included: 1) rampant and uncontrolled female sexuality; 2) fear of miscegenation, and 3) independent Black female desire.”

¹¹ *Ibid.*

moгу naučiti samo o destruktivnoj snazi mržnje, ali jedna uz drugu shvatit će i značenje moći ljubavi. Upravo činjenica da ne pripadaju dominantnoj muškoj, bjelačkoj kulturi, ujedinjit će ih u jedno, autonomno biće: “jer su i jedna i druga godinama ranije otkrile da nisu ni bijele niti muškog spola, i da su im sva sloboda i trijumf zabranjeni, odlučile su da stvore od sebe nešto sasvim drugo.”¹⁴

Njih dvije zajedno će zakoračiti u pubertetno doba i zatočeništvo u ideal ženskosti koji nameće društvo. Dok je Sulina koža tamnosmeđe boje, Nel je tek toliko tamna da može “izbjeći udarce kao noć tamnih čistokrvnika, kao i prezir starih žena koje su brinule o mješavini zle krvi.”¹⁵ Dok Sulina majka ne obraća pažnju na Sulin izgled i ne protivi se njenom muško-banjastom izgledu i ponašanju, Helen Wright želi svoju kćer napraviti što atraktivnijom i ženstvenijom. Svake subote Nel se mora podvrgnuti bolnom tretmanu sređivanja kose vrelim češljem i svaku noć ide na spavanje sa štipaljkom na nosu. Kad upozna Sulu, Nel će početi skrivati štipaljku ispod jastuka.

Zajedno će, također, iskusiti i prve nagovještaje svoje seksualnosti kada prođu ulicom dok ih muškarci požudno gledaju i dobacuju. Ovaj muški ritual gledanja žena dok prolaze ima dugu tradiciju u Bottomu i ujedinjuje sve muškarce, i stare i mlade. bell hooks smatra da u “gledaju postoji moć” i da *pogled* uvijek ima političku konotaciju.¹⁶ Tako muškarci ovim seksističkim činom pokazuju svoju dominaciju i kao gledaoci su u poziciji moći. Kad jedan od muškaraca dobaci Suli i Nel da su *komadi* (*pig meat*), obje to dožive kao kompliment i uživaju u njemu.

Premda jedna drugoj pružaju podršku i prolaze kroz sazrijevanje i seksualno odrastanje oslanjajući se jedna na drugu, putevi Sule i Nel razdvojit će se kada Sula ode na fakultet. Sula će osloboditi svoju seksualnost i ponosno braniti svoju autonomiju ne dopuštajući si da se emotivno veže za muškarca, dok će Nel pratiti model koji je ustanovila njena majka i postati nečija žena. U tom smislu njih dvije predstavljaju dva potpuno različita vida crne ženske seksualnosti. Nel, koja prati tradicionalni put i svjesna je rodni uloga koje nameće društvo, popustit će pod pritiskom svog izabranika Judea i pristat će na brak. Ceremoniji koju su mladenci organizirali, prisustvovat će čitava zajednica i to će postati jedan od važnih društvenih događaja u Bottomu, a za nevjesticu majku to će biti “kulminacija svega što je ona bila, mislila ili učinila na ovom svijetu.”¹⁷ Ovaj citat najbolje sumira definiciju žene i ograničenu viziju njenih mogućnosti koju društvo nameće: majčin posao završen je kad uda kćer, a kći treba pratiti isti put, bilo da se udala iz

ljubavi ili ne. Za Judea je brak više društvena norma koju mora ispuniti, nego stvar ljubavi. Njegovu muževnost ugrožava rasistički sistem koji kontrolira i klasificira ljudske potrebe i potencijal. U nemogućnosti da dobije posao na izgradnji željeznice jer bijelci ne žele dati poslove crncima, iako su fizički sposobniji i spretniji, Jude će se odlučiti na brak da bi bar dijelom ispunio društvena očekivanja.

Svadba će za Nel označiti i kraj njene potrage za identitetom koju je započela kao djevojčica na putovanju za New Orleans. Izabravši tradicionalni, patrijarhalni model ponašanja, Nel će postati žena i majka i izgubiti onaj dio sebe koji je žudio za samo-aktualizacijom. Nelinu obiteljsku idilu narušava povratak Sule deset godina poslije, koja odmah pokazuje da ne pati od tradicionalnih opterećenja. U razgovoru s babom Evom, otkrit će da nema namjeru da se udaje, rađa djecu i ispunjava očekivanja patrijarhalne zajednice jer se to kosi s njenom idejom slobode:

“Kada ćeš se udati? Trebaš roditi neku djecu. To će te smiriti.”

“Ne želim stvoriti nekog drugog. Želim stvoriti sebe.”

“Sebično. Nema žena što tražiti naokolo bez muškarca.”¹⁸

Sulino nepredvidljivo ponašanje dovest će i do raskida dugogodišnje prijateljske veze s Nel, kada Sula zavede njenog muža Judea koji zbog nje ostavi obitelj. Stanovnici Bottoma zbog promiskuitetnog ponašanja izbjegavat će je i ogovarati, a Sulin jedini odgovor na društveni ostracizam jest još veća seksualna sloboda. Kao i njena majka prije nje, Sula će zavoditi slobodne i oženjene muškarce, a potom ih odbacivati. Za razliku od majke, koja u seksualnom činu pronalazi zabavu, Sula pokušava pronaći sebe, a često su jedine emocije koje može identificirati usamljenost i tuga. Međutim, Alice Eaton primjećuje da “Sula nikad nije žrtva; ona je potpuno seksualno slobodna. [...] Kroz Sulin lik Morrison postavlja važna pitanja o posjedovanju crnačke ženske seksualnosti.”¹⁹ Interesantno je i tumačenje Danielle Russell o mitski konstruiranoj ideji žene kao zemlje i plodnosti koja biva izobličena kroz Sulin lik. Ako je žena mitologizirani simbol zemlje i plodnosti, njen korelat je muškarac kao osvajač i oplođač te zemlje. Prema Russell, Sula je ta koja utjelovljuje i ima moć u odnosu na muškarca, koji je pasivan: “Sula nije zemlja; ona je element. Ona ne čeka da se utječe na nju; svojom snagom ona definira zemlju (Ajaxa).”²⁰ Dakle Sula ne prati ideal koji oponaša Nel, već svoju emotivnu suzdržanost i seksualnu aktivnost otvoreno pokazuje, čime se oštro suprotstavlja svakoj vrsti rodne i seksualno društveno usta-

¹⁴ Sula, 52.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ bell hooks, *Black Looks: Race and Representation*, Boston: South End Press, 1992, 115: “There is power in looking.”

¹⁷ Sula, 79.

¹⁸ Ibid. 92.

¹⁹ Alice Eaton, “Becoming a She-Lion: Sexual Agency in Toni Morrison’s *Beloved* and *A Mercy*”, 54.

²⁰ Danielle Russell, *Between the Angle and the Curve: Mapping Gender, Race, Space, and Identity in Willa Cather and Toni Morrison*, New York: Routledge, 84.

novljene kategorizacije. Za Sulu je vođenje ljubavi iskustvo u kome ona upoznaje ne partnera, već sebe, “pozdravlja sebe i pridružuje se sebi u besprimjernoj harmoniji.”²¹ To je čini jedinstvenom individuumom, ali neprihvatljivom za zajednicu koja strepi od svega što nadilazi okvire definirane ženske seksualnosti i ženskosti. Složit ćemo se s bell hooks koja smatra da Sula, u ovom smislu, predstavlja pokušaj izgradnje radikalne crnačke ženske subjektivnosti. Prkoseći konvencionalnom shvaćanju pasivne ženske seksualnosti, ona postaje aktivni ženski subjekt: “Pobunivši se protiv nametnute domestifikacije, ona bira da luta svijetom, da ostane bez djece i muža.”²² Također, odbijajući uvriježene seksističke ideje o ženskosti i seksualnosti, ona se upušta u seksualne odnose s muškarcima kao dio prkosnog pokušaja da potisne njihovu važnost. hooks tako primjećuje da se Sula “ističući prvenstvo ženskog prijateljstva, pokušava da osloboditi patrijarhalne muške identifikacije i gubi prijateljstvo njene ‘konzervativne’ ortakinje Nel, koja je uistinu kapitulirala pred konvencijom.”²³

Može se dakle primijetiti da Sula i Nel predstavljaju dva polariteta afro-američkog ženskog identiteta. Dok je Nel dobra, tradicionalna i vrijedna žena, Sula je samosvjesna buntovnica. Na putu do samospoznaje napraviti će mnoge greške koje joj društvo neće tolerirati, a neoprostivi grijesi, koje zajednica naglašava, njene su seksualne veze s bijelcima. Njeno pravo na individualnost društvo i njeni najbliži vide kao sebičnost. Neumitno se onda postavlja pitanje, tko je, u društvu koje je represivno i rasističko, dobar, a tko loš? Je li Sula junakinja ili antijunakinja? Barbara Christian primjećuje da je Sulina tragedija u tome što je “previše široka, ali previše statična da bi napredovala.”²⁴ Izolirana od crne zajednice, Sula ostaje sama i bolesna. Ne shvaćajući da su u društvu u kome bijelci dominiraju jedino preci, korijeni i obitelj suštinski važni, ona prekida interakciju s vanjskim svijetom i umire, tako zatvorivši krug samospoznaje. Ipak njenu smrt ne možemo doživjeti kao trijumf nad društvom. Ako je čitav njen život služio slavljenju sebe i slobode, onda njena prerana smrt upravo predstavlja njenu predaju društvenim silama. bell hooks tvrdi da Sula nije u potpunosti samoaktualizirana da bi ostala živa i ostavila vidljiv trag koji bi druge crkinje mogle pratiti. Naime, njena svijest o tome što znači biti radikalni subjekt ne nadilazi granice privatnog: “Sulina smrt u ranoj dobi ne ostavlja čitaoca sa osjećajem

njene moći, umjesto toga ona se čini bespomoćnom da djeluje u svijetu koji nema interesa za radikalnu crnu žensku subjektivnost, već teži da je uguši, ograniči i uništi. Sula je uništena.”²⁵

SULA: BITI ŽENA, CRNKINJA I LEZBIJKA?

Roman *Sula* značajan je za afro-američku književnu tradiciju i zbog činjenice da obrađuje temu ženskog prijateljstva. Upravo ova tematika čini roman interesantnim i podložnim raznim feminističkim tumačenjima. Iako je očigledno da u je u romanu tema heteroseksualne ljubavi i braka podređena temi emocionalne povezanosti između Sule i Nel, Barbara Smith tvrdi da je njihova prijateljska intimnost ustvari homoseksualnog karaktera:

Uprkos očiglednoj heteroseksualnosti ženskih likova, ponovnim čitanjem *Sule* otkrila sam da se može tumačiti i kao lezbijski roman, ne samo zbog strasnog prijateljstva između Sule i Nel, već i zbog toga što Morrison konstantno zauzima kritički stav prema heteroseksualnim institucijama muško-ženskih veza, braka i obitelji. Svjesno ili ne, djelo postavlja i lezbijska i feministička pitanja o autonomiji crkinja i o njihovom međusobnom utjecaju na njihove živote.²⁶

U osnovi studije Smith jest koncepcija da već od prvog susreta Nel i Sule njihova veza biva “ispunjena erotskim romantizmom”, ali “da realni svijet patrijarhata zahtijeva, ipak, da kaneliraju ovu energiju dalje jedna od druge, prema suprotnom spolu.”²⁷ Ona dalje navodi da su političke prilike i rasna diskriminacija utjecale na to da Sula i Nel postanu bliske jer je takva povezanost među ženama potrebna da bi opstale u netolerantnom i represivnom društvu. Dubina njihovog prijateljstva, prema Smith, čvrst je temelj za koncipiranje romana kao lezbijskog. Ona navodi da je Sula veoma lezbijski roman u “pogledu emocija koje su izražene, u definiranju ženskog lika, i u načinu na koji je politika heteroseksualnosti predstavljena.”²⁸

²⁵ bell hooks, *Black Looks: Race and Representation*, 48: “Sula’s death at an early age does not leave the reader with a sense of her power, instead she seems powerless to assert agency in a world that has no interest in radical black female subjectivity, one that seeks to repress, contain and annihilate it. Sula is annihilated.”

²⁶ Barbara Smith, “Toward a Black Feminist Criticism”, 138, “Despite the apparent heterosexuality of the female characters, I discovered in rereading *Sula* that it works as a lesbian novel not only because of the passionate friendship between Sula and Nel, but because of Morrison’s poses both lesbian and feminist questions about Black women’s autonomy and their impact upon each other’s lives.”

²⁷ *Ibid.* 139: “suffused with an erotic romanticism [...] the real world of patriarchy requires, however, that they channel this energy away from each other to the opposite sex.”

²⁸ *Ibid.* 142, “Sula is an exceedingly lesbian novel in the emotions expressed, in the definition of female character, and in the way that the politics of heterosexuality are portrayed.”

²¹ *Sula*, 92.

²² bell hooks, *Black Looks: Race and Representation*, 48: “Rebelling against enforced domesticity, she chooses to roam the world, to remain childless and unmarried.”

²³ *Ibid.* “Asserting the primacy of female friendship, she attempts to break with patriarchal male identification and loses the friendship of her ‘conservative’ buddy Nel, who has indeed capitulated to convention.”

²⁴ Barbara Christian, “The Contemporary Fables of Toni Morrison”, 40: “she is too full, and yet too static, to grow.”

Ako sagledamo lezbijstvo u širem književnom kontekstu, vidjet ćemo da je ono redefinirano kroz politiku. Na taj način Smithova pretpostavlja da “zbunjenost koju su mnogi čitaoci osjetili u vezi sa Sulom, može također dati odgovor u lezbijskom objašnjenju” i da bi roman bio jasniji da je Morrison pristupila svom subjektu sa sviješću da je “lezbijska veza bar mogućnost za njene likove.”²⁹

Iako je prijateljstvo između Sule i Nel nesporno, čak i poslije deset godina, koliko su bile odvojene, Sula je samo s jednim muškarcem osjetila bliskost i s njim pronašla radost, a ne tugu u ljubavnom činu, čemu Smith ne pridaje veliku pažnju. Veza Sule i Ajaxa, štoviše, dobiva karakter svake druge heteroseksualne veze, što potvrđuje i Sulina posesivnost i emocionalna ranjivost kada je napusti. Njih dvoje vezuje nepokolebljiva riješenost da se suprotstave pravilima i konvencijama i poštovanje prema svakoj vrsti ljudske slobode. Iako je Sula u prethodnim vezama s muškarcima bila ta koja je prva njih ostavljala i bila nadmoćna, impuls da zadrži Ajaxa staviti će je u inferioran položaj. Kada iskusi bespomoćnost jer je napuštena, Sula će se osjetiti kao “da je otpjevala sve pjesme koje postoje”.³⁰

Slično Smith, i Agnes Suranyi tvrdi da Sula i Nel imaju “posebnu (homoerotsku) vezu”.³¹ Njena tvrdnja ostavlja prostora za dvojako tumačenje odnosa između ove dvije žene, samim tim što termin *homoerotsko* stavlja u zagradu te ne pokazuje eksplicitno puteve iskoraka iz tradicionalnog čitanja kao Smith. Suranyi primjećuje da Nel “prekasno shvaća pravu prirodu svojih osjećaja prema Suli”³², međutim ova tvrdnja, iako upućuje na latentni homoerotski poriv, ne ide dalje od toga. Autorica smatra ipak da se Sula ne treba čitati kao samo lezbijski roman jer je takvo tumačenje monolitno, ali činjenica je da “crnačko žensko zbližavanje (s lezbijskim konotacijama) čini centralni dio romana”.³³

Fizičko propadanje Sule i na kraju njenu preranu smrt zajednica vidi kao odmazdu za počinjene grijehe i nemoralno ponašanje. Prije no što umre, Nel će posjetiti Sulu i optužiti će je za muževu nevjeru i težak život koji je provela radeći da bi uzdržavala djecu. Nel shvaća da je odustala od traženja sebe jer se morala posvetiti drugima, što Sulu nikad nije zanimalo. Njihov posljednji razgovor jasno odražava dva

različita stava: Sula je tvorac svoje sudbine i ne dopušta da joj drugi određuju kako da živi, iako ju je sloboda koštala prijateljstva, dok Nel odbacuje usamljenost kao mogućnost i bira brak i obitelj kao utočište:

“Ne možeš imati sve, Sula.”

“Zašto? Mogu sve učiniti, zašto ne mogu sve imati?”

“Ne možeš sve učiniti. Ti si žena, i to crkinja. Ne možeš se ponašati kao muškarac. Ne možeš se šepuriti sva nezavisna, raditi što hoćeš, uzimati što hoćeš, ostavljati za sobom ono što nećeš.”³⁴

Iako je tvrdnja Barbare Smith da se veza ove dvije žene bazira na lezbijskom odnosu otvorila novu perspektivu, radije ćemo prihvatiti mišljene Barbare Christian da se ove dvije žene nadopunjuju i predstavljaju jedna drugoj oslonac u borbi protiv patrijarhalnog etosa:

Dakle, Sula je bila Nelin izvor oslobođenja od strogih roditelja ili rigidne zajednice koja je težila uništiti svu maštu koju je imala. Nel je bila Sulin izvor stabilnosti kad bi se dogodila kriza, kao u slučaju smrti Malog Pileta. Kada Nel iskusi bol zbog Judeovog odsustva, želi pričati sa Sulom, iako je to nemoguće jer je Sula razlog njegovog odlaska. Kada Sula umire, njena posljednja misao je da podijeli ovo najosobnije iskustvo s Nel.³⁵

Iz ovoga možemo zaključiti da bi analiziranje Sule i Nel ponaosob možda pružilo jednostranu sliku o njima. Sagledane zajedno, Sula i Nel predstavljaju dva polariteta jednog bića. U tom smislu, Nel je uzrok, a Sula posljedica kompliciranih društvenih odnosa. Nel prihvaća društvene odlike ženskog roda koje joj određuje patrijarhat, što uzrokuje njen šablonski domaćinski život, ali i Sulino svojevoljno izgnanstvo iz istog tog društva na dan njene svadbe. Kao posljedica Suline potrage za sepstvom, u Bottom će se vratiti nova Sula – prkosna, pohotna i nadasve slobodna.

U romanu *Sula* Morrison, istražujući politiku rase, klase i njihovu vezu sa seksualnošću, zapaža da je neophodan uvjet za osnaživanje crkinja i mijenjanje postojeće društvene prakse inkorporacija feminističkih ideja u njihovoj svijesti. Uspjeh crne feminističke misli, dakle, u ovom romanu počiva na mogućnosti da se ospori heteroseksualna, bračna i patrijarhalna institucija i da se pronađe alternativni prostor za razvoj crnog ženskog identiteta. Deborah M. Wolf zapaža da je *Sula* priča koja se bavi dekonstrukcijom binarnih opozicija: “Ona odbacuje čvrsto razgraničenje muško/

²⁹ *Ibid.* “The confusion that many readers have felt about Sula may well have a lesbian explanation. The work might be clearer still if Morrison had approached her subject with the consciousness that a lesbian relationship was at least a possibility for her characters.”

³⁰ *Sula*, 137.

³¹ Agnes Suranyi “*The Bluest Eye* and *Sula*: black female experience from childhood to womanhood”, 21: “a special (homoerotic) relationship.”

³² *Ibid.* “Nel realizes the true nature of her feelings towards Sula too late.”

³³ *Ibid.* 21: “black – female bonding (with lesbian connotations) is the central concern of the novel.”

³⁴ *Sula*, 142–143.

³⁵ Barbara Christian, “The Contemporary Fables of Toni Morrison”, 40: “So Sula had been Nel’s source of liberation from stern parents or from a rigid community that sought to destroy any imagination she had. Nel had been Sula’s source of stability when crisis occurred, as in the death of Chicken Little. When Nel experiences the pain of Jude’s absence, it is to Sula that she wants to talk, an impossibility since Sula is the reason for his leaving. When Sula is dying, her last thought is to share with Nel the most personal of experiences.”

žensko dodjeljujući Suli karakteristike koje su tradicionalno muške.”³⁶ Ova tvrdnja značajna je i zbog perioda kada je roman objavljen, a to je u osvit crnog estetskog pokreta (*Black Aesthetic Movement*) koji je apelirao na afro-američke pisce da stvaraju pozitivne modele crnaca i crkinja u književnosti. Ipak, Morrison se nije povelala ovom politikom, već je stvorila Sulu kao hrabru, ali emocionalno neostvarenu i labilnu mladu ženu, time podrivajući stereotipno i propagandno pisanje. Iz ovoga možemo primijetiti da Morrison odstupa od karakteristika šezdesetih i sedamdesetih i da njeno pisanje ne utjelovljuje toliko ideološke pozicije tog vremena, već se fokusira na prevrednovanje heteronormativnih društvenih vizija i vrijednosti. Tako D. Quentin Miller primjećuje da je afro-američka književnost ovog perioda “manje zaokupljena međurasnim konfliktima od onih intimnih veza u kojima se najbolnije posljedice rasizma ispoljavaju, uključujući ljubavne veze, obiteljske veze i prijateljstva.”³⁷ Imajući to u vidu, možemo reći da je *Sula* upravo primjer ovakve tvrdnje i jedan od romana Morrison koji ostavlja najviše prostora za (feminističku) kritiku suvremenog društva.

Kako je Sula krajnje enigmatičan lik, teško je prozrijeti u moralne i psihološke motive njenog ponašanja i definirati njen odnos s prijateljicom Nel. Prateći jaku crnačku feminističku crtu romana, Barbara Smith uviđa homoerotsku vezu između dvije žene, što je ujedno i nova perspektiva, ali i klopka u koju ova teoretičarka upada. Viđenje *Sule* kao čisto lezbijskog romana je jednodimenzionalno i neutemeljeno, što je i sama Morrison potvrdila.³⁸ Radije se treba koncentrirati na eksperimentalnost samog teksta i aktualnost teme; *Sula* predstavlja alternativan primjer otpora podređenosti seksističkoj i rasističkoj opresiji.

Dakle, seksualnost je u ovom romanu viđena kao nešto što se postiže s teškoćom, kao mjesto antagonizma junakinje, i završava procesom odvajanja od ideologija roda, heteroseksualizma i obitelji. Konstruirajući tekstualni okvir za društveno djelovanje, Morrison pokazuje da Afro-Amerikanke od seksualnih objekata mogu postati seksualni subjekti i preuzeti kontrolu nad svojim tijelima i seksualnošću.

Hrvatskome jeziku prilagodila
Dijana ČURKOVIĆ

³⁶ Deborah M. Wolf, *Toni Morrison*, 425: “It rejects the strict demarcation of male/female by imbuing Sula with traditionally male traits.”

³⁷ D. Quentin Miller, *The Routledge Introduction to African American Literature*, New York: Routledge, 2016, 135: “...less concerned with interracial conflict than with those intimate relationships in which the most painful consequences of racism are played out, including love relationships, family bonds, and friendships.”

³⁸ V. Claudia Tate, 1983. “Toni Morrison”. *Black Women at Work*, New York: Continuum, 118.

LITERATURA

Bambara, Toni Cade 2016. “On The Issue of Roles”. *Eternal summer of the black feminist mind*, 18 veljače, URL: <http://blackfeministmind.files.wordpress.com>.

Christian, Barbara 1999. “The Contemporary Fables of Toni Morrison.” *Toni Morrison’s Sula: Modern Critical Interpretations*. Ur. Harold Bloom. Philadelphia: Chelsea House Publishers.

Eaton, Alice 2013. “Becoming a She-Lion: Sexual Agency in Toni Morrison’s *Beloved* and *A Mercy*”. *Contested Boundaries: New Critical Essays on the Fiction of Toni Morrison*. Ur. Maxine L. Montgomery. Cambridge Scholars Publishing.

Hill Collins, Patricia 2004. *Black Sexual Politics: African Americans, Gender and the New Racism*. New York: Routledge.

hooks, bell 1992. *Black Looks: Race and Representation*. Boston: South End Press.

hooks, bell 1982. *Ain’t I a Woman: Black Women and Feminism*. London: Pluto Press.

Johnson, Charles 1988. *Being & Race, Black Writing Since 1970*. Bloomington: University of Indiana Press.

Miller, D. Quentin 2016. *The Routledge Introduction to African American Literature*. New York: Routledge.

Morrison, Toni 2002. *Sula*. New York: Alfred A. Knopf.

Russell, Danielle 2006. *Between the Angle and the Curve: Mapping Gender, Race, Space, and Identity in Willa Cather and Toni Morrison*, New York: Routledge.

Smith, Barbara 2000. “Toward a Black Feminist Criticism.” Ed. Napier, Winston. *African American Literary Theory: A Reader*. New York: New York University Press.

Suranyi, Agnes 2007. “*The Bluest Eye* and *Sula*: black female experience from childhood to womanhood.” Ed. Justine Tally. *Cambridge Companion to Toni Morrison*, New York: Cambridge University Press.

Tally, Justine (ur.) 2007. *Cambridge Companion to Toni Morrison*, New York: Cambridge University Press.

Tate, Claudia 1983. “Toni Morrison”. *Black Women at Work*, New York: Continuum.

Wall, Cheryl A. 2009. “Women of the Harlem Renaissance”. *The Cambridge Companion to African American Women’s Literature*. Ur. Angelyn Mitchell and Danielle Taylor. New York: Cambridge University Press.

SUMMARY

TONI MORRISON’S SULA AS A RADICAL FEMALE SUBJECT IN AFRICAN AMERICAN WOMEN’S LITERATURE

This essay explores the construction of black, female identity in insular African American community in Toni Morrison’s novel *Sula*. Published in 1973, the female-centered narrative is concerned with the topics of black female sexuality, self-actualization, female friendship and rebellion against repressive, sexist society. The novel was widely read as a feminist text and it helped to advance black feminist literary criticism in the 1970s. Thus, the novel is analyzed

from the perspective of black feminist theory with the intention to show how the policy of race, class and sexuality affect the formation of black female identity. Since the titular character defies the binary oppositions of male/female features and defies social constraints and gender expectations, she therefore

becomes the radical female subject in African American literature.

Key words: Sula, Toni Morrison, identity, sexuality, African American, community, subjectivity, oppression